

dots. B.E.Ergashev.

O`zbekiston XX asr 20-30 yillar tarixiga oid manlar tahlili

O`rta Osiyoda sovetlar hukmronligi o`rnatilishining tarixshunosligi.

Yigirmanchi asrdagi o`tmishimizning sobiq sovet hokimiyati hukmronlik qilgan davri (1917-1991 yillar) tariximizda o`ziga xos o`rinni egallaydi. Bu davrning o`ziga xosligi shundakim, u o`zining murakkabligi va ziddiyatligi bilan ajralib turadi.

O`rta Osiyo bugungi kunda bir qancha qardosh xalqlarning mustaqil davlatlari shakllandi. Lekin bu mamlakatlarning yaqin o`tmishida bo`lib o`tgan voqealar, umumiy bir yaxlitlikni tashkil etadi. 1917 yil oktyabrida bol'sheviklar zo`rlilik bilan amalga oshirgan to`ntarish sobiq Ittifoq xalqlari, shu jumladan, O`zbekiston xalqlari tarixida salkam 75 yil davom etgan yangi mustamlakachilik sahifasini boshlab berdi. Natijada chop mustamlakachilik imperiyasi o`rnini «qizil imperiya» egalladi. Yangi mustamlakachilik zulmi ostida yashagan o`lka xalqlari bol'sheviklar «sotsialistik tajribasi»ning barcha mash`um mushkulotlarini boshdan kechirdilar. Eng achinarlisi shundaki, respublikadagi ijtimoiy-siyosiy tarixiy jarayonning o`ta murakkab va ziddiyatli kechishi ko`plab qurbonlar berilishiga, madaniy va ma`naviy yo`qotishlarga olib keldi.

O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov «Turkiston» gazetasi muxbirining savollariga bergan javoblarida mustabid sovet tuzumi davriga, sovetlar hukmronligi tarixshunosligiga munosabat bildirar ekan: «Biz shu paytgacha ko`proq eski tuzumni tanqid qilish, uni inkor etish bilan band bo`ldik. Albatta, boshimizdan kechirgan mudhish va mustabid turmushning butun asoratlarini anglab etish, yo`limizni to`g`ri belgilab olish uchun istilolning dastlabki yillarida biz uchun albatta zarur edi. Ammo faqat o`tmishni yozg`irish, inkor etish bilan uzoqqa borib bo`lmaydi...»

Shu bois biz ota-bobolarimizga ... sun`iy ranglar bilan ajratib baho bermasligimiz, balki ularning hayotini, ular yashagan davrning mohiyatini to`g`ri tushunishga harakat qilishimiz lozim deb ta`kidlagan edi. Modomiki shunday ekan, his-hayajonga berilmasdan, mustabid siyosiy tuzum tarixi bilan xalqimiz tarixini ajrata bilishimiz, uni xolisona ilmiy asosda yoritish zarur.

Tarix fani mustabidlik davrida O`zbekistonning sovet davrini (1917-1991 yillar), mustaqillik qo`lga kiritilguncha bo`lgan tarixni o`rganish uchun muayyan ishlar amalga oshirildi. Ammo bu asarlarda tarixiy jarayon ko`p jihatdan bir tomonlama, noxolis, tarixiy dalil va voqealar ataylab buzib ko`rsatildi, kommunistik mafkuraga xos xulosalar qilindi.

Shuning uchun barcha uslubiy jihatlari yagona siyosiy mafkura qolipida yozilgan sovet davri tarixiy adabiyotlariga alohida baho berishni lozim deb hisoblamaymiz.

O`rta Osiyoda sovetlar hukmronligi o`rnatilishining tarixshunosligia xolis yondoshuv O`zbekiston davlat mustaqilligini qo`lga kiritishi bilan qulay shart-sharoit qaror topdi. Uslubiy metodologik jihatdan ham aynan shunday yondashuvlarning asosiy printsiplari O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov asarlarida, shuningdek Vazirlar Mahkamasining 1996 yil dekabridagi «O`zbekistonning yangi tarixini yaratish» va 1998 yil iuyldagi «O`zbekiston Respublikasi Fanlar akademiyasi Tarix instituti faoliyatini takomillashtirish to`g`risida»gi qarorlarida bayon etilgan.

O`rta Osiyoda sovetlar rejimi amalga oshirgan siyosiy, ma`muriy, ijtimoiy va madaniyat sohalaridagi o`zgarishlar haqida quyidagi asarlardan bilib olishimiz mumkin.

2. Sovetlar rejimiga qarshi qurolli kurash tarixi tarixshunosligi

Turkiston mintaqasida sovet rejimiga qarshi qurolli harakat, sovet davrida «bosmachilik» deb noto`g`ri talqin qilingan harakat – O`zbekiston Respublikasi Prezidenti I.A.Karimov tomonidan «O`zbekiston XXI asr bo`sag`asida: xavfsizlikka tahdid, barqarorlik shartlari va taraqqiyot kafolatlari» (1997), «Jamiyatimiz mafkurasi xalqni – xalq, millatni –millat qilishga xizmat etsin» (1998), «Tarixiy xotirasiz kelajak yo`q» (1998) va boshqa asarlarda ilgari surgan milliy istiqlol g`oyasi, eng avvalo «bosmachi» va «bosmachilik» atamalarini tushunib olishga xizmat qiladi.

3. O`zbekiston ilm-fan va ta`lim tarbiya maskanlari tarixshunosligi.

Istiqlolchilar kurashi, barcha ixtilofdagi siyosiy partiyalar tugatilishi natijasida bol'sheviklar yakkahokim partiyaga aylandi. u jamiyat ijtimoiy hayotining barcha jabhalarida o`z mafkuraviy ta`sirini o`tkazib bordi. Ayniqsa bu kishilar ongini o`zgartirishda muhim omil bo`lgan ta`limda, ilmda va madaniyatda jiddiy tus oldi. dastlabki yillarda madaniyat va uni boshqarish jabhalarida demokratik tamoyillar birmuncha mavjud bo`lib, hokimiyat mahalliy urf – odatlar va xususiyatlarni hisobga olishga majbur bo`lgan edi. keyinchalik esa, ma`muriybuyruqbozlik usullari keng quloq otib mustahkamlanib borishi bilan yalpi ko`rsatkichlar ortidan quvish, bol'shevikga “madaniy inqilob” yo`li va usullari ustivorlik qila boshladi. xalqning ma`rifatga, fanga va milliy ma`naviyatga bo`lgan intilishi hukmron kuchlar tomonidan uzoqni ko`zlamay va yaxshi o`ylamay olib borilgan siyosatlari natijasida siyosiy manfaatlar yo`liga burildi. yangi ziyoli kadrlarni shakllantirish, eski mavjud milliy ziyolilarni yo`q qilish ana shu maqsadlarni ko`zlab amalga oshirildi. savodxonlik darajasining o`sishi buyrokratik boshqaruv tizimining mustahkamlanib borishi, texnika taraqqiyoti

tomon uyrish va ilmiy muassasalarning tashkil topish jarayonlari ular ustidan qattiq mafkuraviy nazoratning o`rnatilishi bilan hamohang ravishda yuz berdi.

Bugungi kunda respublikamizda maorif va ta`lim tizimini takomillashtirish, yosh avlodni barkamol va ziyoli qilib tarbiyalash muhim vazifalar qatoriga kiradi. Ana shunday ulkan ishlardan biri bu Respublikamiz Prezidenti I.A.Karimov rahbarligida ishlab chiqilib amalga joriy etilayotgan ta`lim va kadrlar tayyorlash milliy dasturidir. ushbu dastur va ta`lim – tarbiya tizimining tamoiyillari jahon andozalariga mos kelisha bilangina emas, balki ajdodlarimiz tomonidan bu sohada qo`lga kiritilgan boy tarixiy tajribalarga tayanganligi bilan ham qimmatlidir. shuning uchun mustaqillik yillarida O`rta Osiyoning o`tmishdagi ta`lim – tarbiya va ilmiy muassasalari hamda ta`lim tizimiga doir ma`lumotlar yoritilgan Boturxon Valixo`jaevning, Kamolxon Kattaev, Shokir G`affurov, Ahtam O`rolov va Rahimjon Yusupov va boshqalarning asarlari va maqolalari nashr etildi.

Lekin, XX asrning 30 – yillarida sovet maktablari darsliklarga muhtoj bo`lib turgan bir paytda, jadid mualliflari yozgan va musulmon bolalarining turmushi va psixologiyasiga moslashtirilgan darsliklardan foydalanish haqida o`ylab ham ko`rilmadi. aksincha ta`lim sohasini “sinfiy dushmandan” tozalash maqsadida, hatto maxsus qarorlar qabul qilindi. Bu yillarda Respublika oliy o`quv yurtlari tarmog`i ham ortib bordi. Samarqandda O`z. DU, Buxoro, Farg`ona, Namangan, Andijon, Marg`ilon, Toshkent, Nukus, Xiva, Urganch shaharlarida oliy maktablar tashkil etildi 1940 yilda 9 yanvarda fan qo`mitasi ittifoq fanlar akademiyasining O`zbekiston filialiga aylantirildi.

Kompartiyaning madaniya merosni inkor etish siyosati arab yozuvini lotin grafikasiga almashtirish haqidagi qazorda ham o`z aksini topdi. Arab yozuvini lotinlashtirish siyosatiga O`zbekistonda G`ozi Olim Yunusov, Qauym Ramazonov, Abdurahim Yo`ldojev va boshqalar qarshi turgan edilar. ayniqsa Ashurali Zohiriy katta joibozliklar ko`rsatib, bu islohotni madaniy bilimsizlik deb baholadi.

1940 yil may oyida O`zbekiston SSR Oliy Soveti III sessiyasida T.N.Qopniyozovning ma`ruzasi bo`yicha yozuvning rus grafikasiga o`tkazish haqida ko`rsatma berildi. 1930 yildan boshlab bir qator cherkovlar, masjidlar va diniy maktablar yopib qo`ildi.

O`zbek tarixshunosligining fidoyisi Po`lat Saliev 1937 yili “Xalq dushmani” deb hibsga olinib, 1938 yilda otildi.

Turkistonda CHCH asrning 40 – yillariga qadar hukm surgan va g`oyat samarali faoliyat ko`rsatgan jadidchilik harakati qorong`u zulmat uyzidagi yorug` nur edi, lekin bu nur butun Turkiston bo`ylab keng quloch yozib rivojlanib keta olmadi. Aksincha, 1937 – 1938 yillardagi siyosiy qatag`on jadidlar harakatini barbod etdi. Jadidchilik harakati XIX asr oxiri va XX asr 30 – yillarining o`rtalarida turkiy musulmon o`lkalar – Qrim, Kavkaz, Volga bo`yi (Bulg`or va Janubiy Urol qavzasi) va Turkistonda shakllangan.

Uning yirik vakillaridan Fayzulla Xo`jaev, Cho`lpon, Usmon Nosir, Fitrat, Abdulla Qodiriy Sovet rejimining istibdodi bo`lgan ana shu dahshatli qatag`onning qurboni bo`ldilar. Biroq, o`zining bilimi, aql-zakovati, iymoni – e`tiqodini, butun hayotini o`zbek

xalqining milliy ozodligi, Vatanimizning milliy mustaqilligi va baxtli kelajagi uchun saafarbar etgan jadidlar harakatining g'oyalari zoya ketmadi. ular jonajon Vatanimizning mustaqilligi tufayli hozirgi kunda to'la ravishda ro'yobga chiqmoqda.

4. XX asrning 20-30 yillaridagi ilmiy muhazalar Tarix fakul'tetlari va tarixshunoslik kafedralarining ochilishi.

Mustaqillik sharofati bilan tarixshunos tadqiqotchilar tomonidan tarix fanining bosib o'tgan yo'lini ham yangitdan tahlil etish zarurati yuzaga keldi. Ana shu yo'ldagi dastlabki izlanishlar ijtimoiy taraqqiyot burilishlarini aks ettirgan hamda ijobiy va salbiy voqealarga boy bo'lgan XX asrning birinchi o'ttiz yilligi chegarasini qamrab olgan. Asar 1994 yilda yaratildi.

Ushbu asarda XX asrning 30 yili ichida O'zbekistonda yuz bergan tarixshunoslik jarayonlari, Milliy davlatchilik masalalari tarixshunosligi, Turkistonda XIX asr boshlarida milliy – ozodlik kurashi tarixshunoslik, O'zbekistonning ijtimoiy – iqtisodiy tarixini o'rganishning ba'zi muammolari, 20-30 yillarda sharqshunoslik va madaniyatning, etnologiya va arxeologiyaning hamda ingliz, frantsuz va nemis tarixshunosligida O'zbekiston tarixi muammolarini o'rganish masalalari yoritib berilgan.

Hozirgi kunda tarixshunosligimizda chet ellik olimlarning asarlaridan foydalanish muayyan bir qiziqish uyg'onmoqda. Sababi ularda tarixga o'z dunyoqarashi bilan mustaqil yondoshish ustunlik qiladi. Mana shunday asar mualliflaridan biri XX asrning birinchi choragida ingliz Frederik Martman Beyli (1882 – 1976 yy) afsonaviy odamga aylangan edi. Londonda 1946 yilda “Jonaton Keyn” nashriyotga F.Beylining “Toshkentdagi missiya” degan kitobini bosib chiqardi. Bu kitobida u avvalambor milliy – ozodlik uchun kurash fuqarolar urushi alangalarida qolgan Turkistonda Britaniya siyosiy agenti sifatida boshidan o'tkazgan xatarli sarguzashtlarga to'la hayoti haqida batafsil hikoya qiladi. O'z vaqtida bu kitob haqida ko'p shov – shuv bo'lib o'tgan va Beyli olib borgan ishlar to'g'risida ancha – muncha mish-mishlar va afsonalar to'qilgan. Mashhur sharqshunos – razvezkachining og'ir zamonlarda kechirgan hayotini o'rganish, bilish tariximiz, o'tgan kunlarni chuqurroq tushunishga yordam beradi.

Xulosa, 30 – yil, O'zbekistonda tarix fani keskin burilishlarni boshdan kechirdi. Sovet tuzumi, bir tomondan, o'zbek milliy tarixchiligini, undagi erki – hurlikni, milliylikni yo'q qildi, ikkinchi tomondan, mustabid tuzumga sodiq kishilarni tarbiyalashga harakat qildi, “sotsialistik” ruhdagi tarixchi va yozuvchilarni tarbiyalash yo'lidan bordi. Natijada, hukmron va mustabid kommunistik tartibot (rejim) tomonidan buyurilgan mafkuraviy yo'l - yo'riqlar, g'oyalar va ko'rsatmalar tarixshunoslik jarayonining to'laroqli rivojlanishiga yo'l bermadi.